

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗАВЕРШЕНОСТІ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Смеречинська О.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті розглядаються морфологічні засоби вираження семантики завершеності дії в українській та німецькій мовах. Дослідження проведене на основі емпіричних даних, отриманих завдяки аналізу творів художньої літератури та їх перекладів. Отримані дані свідчать про те, що в німецькій мові префікси використовуються для позначення завершення певної дії чи процесу майже вдвічі частіше, ніж в українській мові.
Ключові слова: акціональна семантика, завершеність дії, граничність дії, фаза дії.

Постановка проблеми. Акціональна та аспектуальна семантика, способи її вираження в різних мовах активно досліджуються лінгвістами з початку минулого століття. Особливо актуальними сьогодні є контрастивні дослідження, які могли б показати спільні та відмінні риси між різними мовами, особливо такими, що мають у своєму розпорядженні різний набір граматичних категорій. Зіставне дослідження морфологічних засобів вираження семантики завершеності дії в українській та німецькій мовах цікаве тому, що українська мова має граматичну категорію дієслівного виду, в той час як в німецькій мові така граматична категорія відсутня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Головні поняття аспектології та акціональна семантика розглянуті на основі російської мови в праці Анни А. Залізняка і О.Д. Шмельова [4]. А.В. Аверіна розглядала мовні засоби вираження значення фазового поля в російській та німецькій мовах [1]. Обставини, що сприяють вираженню аспектних фаз дії в німецькій мові досліджувала О.Г. Булигіна [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність зіставних досліджень полягає у тому, щоб знаходити спільні та відмінні риси в системах різних мов. Ґрунтовних контрастивних досліджень засобів вираження завершеності дії на основі української та німецької мов наразі немає. Головна мета статті полягає у визначенні морфологічних засобів, що можуть сприяти вираженню семантики завершеності дії в українській та німецькій мовах. Результати дослідження ґрунтуються на емпіричному матеріалі, отриманому завдяки аналізу творів художньої літератури: «Der Vorleser» Б. Шлінка, «Amerika» Ф. Кафки, «Поклоніння ящірці» Л. Дереш та їх перекладів на українську та німецьку мови відповідно.

Виклад основного матеріалу. Завершеність дії відноситься до фазових значень і позначає останню, третю фазу певної дії. Багато дослідників як в українській, так і в німецькій мові не наводять окремо морфологічні засоби, які б вказували на завершеність дії. Це пов'язано з тим, що функціонально-семантичне мікрополе завершеності дії часто перетинається з функціонально-семантичним мікрополем результативності дії, оскільки нерідко сема завершеності, кінця дії чи процесу та сема результативності, настання нового стану внаслідок проведеної дії чи процесу, поєднуються в одному дієслові. Хоч провести

чітку межу між двома мікрополями часто дуже складно, розглянемо тут морфологічні засоби, що відносяться до мікрополя завершеності дії і вказують в першу чергу на завершення, на третю фазу дії чи процесу, не надаючи при цьому інформації про результат такої дії чи процесу або ж не наголошуючи на ньому.

Щодо української мови дослідники загалом сходяться на тому, що на кінцеву, завершальну фазу у поєднанні з основами неграничних дієслів, що описують гомогенні процеси чи стани, може вказувати префікс *від-/од-* [5; 7, с. 119; 6, с. 414; 3, с. 237]. Цей префікс сигналізує про те, що дія закінчилася внаслідок її абсолютної вичерпаності [3, с. 237]. В проаналізованих творах виявлена невелика кількість дієслів із семантикою завершеності з префіксом *від-*, що утворені від дієслівних основ, що позначають: а) діяльність людини (*відкрити, відважити*), б) ітеративну дію (*відхекатися*), в) стани (*відбути*), г) процеси (*відмерти*). Так, у (1) прикладі дієслово доконаного виду (ДВ) *відмерти*, що позначає кінцеву фазу неграничного дієслова недоконаного виду (НДВ) *мерти*, використане як відповідник німецькому дієслову з семантикою завершеності дії *absterben*:

(1) «*Vielleicht war er als Junge und junger Mann reich an Gefühlen gewesen und hatte sie (...) über die Jahre verdorren und absterben lassen*» (Schlink, 134). – «Напевне, як юнак, замолоду він і справді мав багатство почуттів, але (...) дозволив їм з плином літ засохнути й **відмерти**» (Шлінк, 129).

І.Р. Вихованець та К.Г. Городенська зазначають, що на кінцеву фазу дій, процесів чи станів в українській мові можуть також вказувати префікси *пере-* та *до-*. Префікс *пере-* вказує зокрема на те, що дія, процес чи стан перед своїм завершенням тривали певний довший період часу [3, с. 238]. В проаналізованих творах художньої літератури цей префікс виражає семантику завершеності дії у взаємодії з дієслівними основами, що відносяться до класів станів та дій та позначають: а) психічний чи фізичний стан (напр., *перепочити, пересохнути*); б) рух (*перевести*); в) діяльність людини (*перетворити, перемішати*); г) повторювану дію (напр., *перекопати, перепробувати*). Так, у (2) прикладі використане дієслово ДВ із семантикою завершеності дії *перепробувати*, основа якого належить до класу дій і позначає повторювану дію. Завдяки префіксу *пере-* це дієслово вказує на те, що після пев-

ного періоду часу ця ітеративна дія завершилася. Значення завершеності, кінцевої фази підсилює також означальний займенник *все*, що виступає в реченні в якості прямого додатка і сигналізує, що після повного охоплення об'єкту/об'єктів, дія вичерпала себе і завершилася:

(2) «*Так, перепробували все (...)*» (Дереш, 97). – «*Ja, wir haben alles probiert (...)*» (Deresch, 101).

Префікс *до-* вказує на кінець дії у першу чергу у поєднанні з дієсловами, що позначають певну конкретну фізичну дію. При цьому, в поєднанні з дієсловами, що позначають процес творення, цей префікс виражає окрім фінітивного також результативне значення [3, с. 238]. В процесі аналізу творів художньої літератури було виявлено дієслова з семантикою завершеності дії з префіксом *до-*, що позначають: а) діяльність (*донести, доїсти*); б) односпрямований рух (*добігти, догнати, дійти*); в) мислення (*допетрати*); г) мовлення (*договорити*); г) сприйняття органами чуття (*добачити*). У (3) прикладі дієслово ДВ *допетрати*, утворене від неграничного дієслова класу дій *петрати*, що позначає процес мислення, підсилене обставиною часу *нарешті*, вказує на те, що, перш ніж закінчитися, дія тривала певний період часу:

(3) «*Нарешті ми допетрали, чого ми уникнули*» (Дереш, 42). – «*Endlich begriffen wir, dass wir entkommen waren*» (Deresch, 48).

Що стосується німецької мови, то тут на кінцеву фазу можуть вказувати префікси та дієслівні частки *ab-*, *aus-*, *auf-*, *durch-*. Дієслівна частка *ab-* вказує на те, що дія чи процес, що позначаються дієслівною основою, доведені до кінця, повністю виконані [9, с. 319; 8, с. 241; 10, с. 242]. Ця дієслівна частка вказує на завершення дії в першу чергу в поєднанні з дієсловами класу дій, що позначають діяльність людини (напр., *absuchen, abmessen*). Серед них варто виділити дієслова, що містять семи «закриття», «вимкнення» (напр., *absperren, abstellen*) та повторювану дію (напр., *abschütteln, abwischen*). Дієслівна частка *ab-* може вказувати на завершення дії також у поєднанні з дієсловами руху (напр., *ablaufen, abschreiten*). Так, у (4) прикладі дієслово класу дій *warten*, що позначає тривалу дію, виражає фазову семантику завершення завдяки впливу дієслівної частки *ab-*:

(4) «*Er erwähnte, dass Aufseherinnen zurückgeblieben waren, um das Ende der Brände abzuwarten (...)*» (Schlink, 120). – «*Далі була згадка, що наглядачки лишилися, щоб дочекатися кінця пожежі (...)*» (Шлінк, 116-117).

Дієслова з дієслівною часткою *aus-* знаходяться переважно на перетині мікрополів завершеності та результативності дії, вказуючи на те, що певна дія виконана повністю, що імплікує відповідно її завершення [9, с. 317-319; 8, с. 236-237; 10, с. 247-248]. Як показує проведене дослідження, таке значення дієслівна частка *aus-* актуалізує зокрема в поєднанні з дієслівними основами, що позначають: а) різноманітну діяльність (напр., *ausnützen/ausnutzen, ausborgen, aushelfen*,

б) мовлення (*aussprechen, ausrufen*), в) мислення (напр., *sich ausdenken*), г) фізичний або психічний стан (напр., *sich ausruhen*), г) вимикання, стирання (напр., *auslöschen, ausschließen*), д) повторювану дію (напр., *ausklopfen, ausschlagen*). Так, у (5) реченні використане дієслово *sich ausruhen*, яке позначає тривалий стан, який повинен бути повністю виконаний, завершений:

(5) «*Eben ging die Sonne an dem geraden Rande ferner Wälder nieder, als sie auf einer Anhöhe inmitten einer kleinen Baumgruppe ins Gras hinwarf, um sich von den Strapazen auszuruhen*» (Kafka, 127). – «*За рівним пругом далеких лісів якраз сідало сонце, коли вони кинулися в траву на якомусь горбку посеред невеличкої групки дерев, аби відпочити від напруги*» (Кафка, 104).

Durch- в якості відокремлюваної дієслівної частки та невідокремлюваного дієслівного префікса може також надавати дієслову значення повного проведення, остаточного завершення дії [9, с. 322-324; 10, с. 259]. Як і дієслова з дієслівною часткою *aus-*, дієслова з *durch-* знаходяться на перетині мікрополів завершеності та результативності. Проведений аналіз показує, що значення остаточного завершення *durch-* виражає в першу чергу з дієсловами, що позначають людську діяльність (напр., *dürcharbeiten, durchsuchen, durchmessen*), але також з дієсловами, що позначають рух (напр., *dürchjagen, durchqueren*) або зорове сприйняття (напр., *dürchsehen, durchschauen*). Дієслівна частка *durch-* у (6) та префікс *durch-* у (7) прикладах надає дієсловам класу дій *machen* і *messen* значення повного виконання, повного завершення дії:

(6) «*Ich habe vier Klassen eines europäischen Gymnasiums als Durchschnittsschüler durchgemacht (...)*» (Kafka, 90). – «*Я дуже по-середньо закінчив чотири класи європейської гімназії (...)*» (Кафка, 74).

(7) «*Ich durchmaß eine Baracke, errechnete aus dem Prospekt die Belegung und stellte mir die Enge vor*» (Schlink, 149). – «*Я обійшов один барак, де мали спати в'язні, й уявив собі тисняву*» (Шлінк, 142).

Найменше дієслів було виявлено в ході аналізу творів художньої літератури з дієслівною часткою *auf-*, яка вказує на повне завершення дії, а саме на повне усунення або опрацювання певного об'єкта [9, с. 325; 10, с. 246]. Серед виявлених прикладів дієслівна частка *auf-* сприяє вираженню семантики завершеності дії у поєднанні з дієслівними основами, що позначають певний вид діяльності і належать переважно до класу дій (напр., *aufschreiben, auffressen*), серед яких можна виділити дієслова, що позначають відкриття (напр., *aufdrehen, aufbrechen*¹). У (8) реченні дієслово класу дій *drehen* у поєднанні з дієслівною часткою *auf-* вказує на те, що дія після певного тривання була доведена до завершення. Натомість у поєднанні з граничними дієсловами дієслівна частка *auf-* виступає в ролі інтенсифікатора, підкреслюючи завершеність, перфективність дії, як це видно у прикладі (9), де використане дієслово *auffinden*.

(8) «*Sie ging zur Wanne und drehte den Hahn auf*» (Schlink, 25). – «*Вона підійшла до ванни і відкрутила кран*» (Шлінк, 25).

¹ Дієслово *brechen* за своїм інваріантним значенням відноситься до класу досягнень і позначає моментальну дію. Проте у поєднанні з дієслівною часткою *auf-* в цьому дієслові актуалізується значення тривалості і саме дієслово *aufbrechen* сигналізує про те, що дія перед своїм завершенням мала протривати певний, хоча б дуже короткий, період часу.

(9) «(...) *wurde durch einen Lehnstuhl angelockt, auf dem ein ganz verfitzter Haufen alter Kleidungsstücke sich befand, in denen der Schlüssel sich möglicherweise befinden, aber niemals aufgefunden werden konnte (...)*» (Kafka, 273). – «(...) *потім його привабив фотель, на якому лежала геть безладна купа старого одягу, в якому, можливо, перебував ключ, але його годі було там знайти (...)*» (Кafka, 225).

У таблицях 1 і 2 нижче подані статистичні дані щодо впливу розглянутих префіксів та дієслівних часток на вираження дієсловами в українській та німецькій мовах семантики завершеності дії.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Отримані дані показують, що в проаналізованих текстах найчастіше використовувалися дієслова з префіксом *пере-* для вираження се-

мантики завершеності дії, трохи рідше – з префіксами *від-* та *до-*. В німецькомовних текстах виявлено чотири префікси/дієслівні частки, що можуть надавати дієслову значення завершеності дії. Найчастіше при цьому зустрічаються дієслова з дієслівними частками *aus-* та *ab-*, рідше – з *durch-/durch-* та *auf-*. Зазначені префікси в ширшому значенні в двох мовах вказують на завершення дії в поєднанні з дієсловами, що позначають діяльність людини і відносяться до класу дій. Отримані статистичні дані свідчать також про те, що в німецькій мові майже в два рази частіше використовуються дієслова з префіксом чи дієслівною часткою, що надають такому дієслову семантику завершеності дії, ніж в українській мові. Це можна пояснити наявністю в українській мові граматичної категорії

Таблиця 1

Префікси та дієслівні частки, що надають значення завершеності дії дієслівним основам в українській мові

Префікс	Дієслівна основа	Кількість прикладів	%
<i>від-</i>	а) дієслова, що позначають діяльність (напр., <i>відкрити, відважити</i>)	9	≈ 27
	б) дієслова, що позначають ітеративну дію (напр., <i>відхекатися</i>)		
	в) дієслова, що позначають стани (напр., <i>відбути</i>)		
	г) дієслова, що позначають процеси (відмерти)		
<i>до-</i>	а) дієслова, що позначають діяльність (напр., <i>донести, доїсти</i>)	10	≈ 30
	б) дієслова, що позначають односпрямований рух (напр., <i>добігти, дійти</i>)		
	в) дієслова мислення (напр., <i>донетрати</i>)		
	г) дієслова мовлення (напр., <i>договорити</i>)		
<i>пере-</i>	а) дієслова, що позначають психічний чи фізичний стан (напр., <i>перепочити</i>)	14	≈ 42
	б) дієслова руху (напр., <i>перевести</i>)		
	в) дієслова, що позначають діяльність людини (напр., <i>перетворити</i>)		
	г) дієслова, що позначають ітеративну дію (напр., <i>перепробувати</i>)		
Всього:		33	≈100%

Таблиця 2

Префікси та дієслівні частки, що надають значення завершеності дії дієслівним основам в німецькій мові

Префікс/ дієслівна частка	Дієслівна основа	Кількість прикладів	%
<i>ab-</i>	а) дієслова, що позначають діяльність людини (напр., <i>absuchen, abmessen</i>)	20	≈ 34
	б) дієслова, що позначають «закриття», «вимкнення» (напр., <i>absperren, abstellen</i>)		
	в) дієслова, що позначають ітеративну дію (напр., <i>abschütteln</i>)		
	г) дієслова руху (напр., <i>ablaufen</i>)		
<i>auf-</i>	а) дієслова, що позначають діяльність людини (напр., <i>auffressen</i>)	7	≈ 12
	б) дієслова, що позначають «відкривання» (напр., <i>aufdrehen</i>)		
	в) дієслова, що позначають моментальну дію (напр., <i>auffinden</i>)		
<i>aus-</i>	а) дієслова, що позначають діяльність (напр., <i>ausnutzen, aushelfen</i>)	23	≈ 39
	б) дієслова мовлення (напр., <i>aussprechen</i>)		
	в) дієслова мислення (напр., <i>sich ausdenken</i>)		
	г) дієслова, що позначають фізичний чи психічний стан (напр., <i>sich ausruhen</i>)		
	г) дієслова, що позначають «вимикання», «стирання» (напр., <i>auslöschen, ausschließen</i>)		
<i>durch-/durch-</i>	а) дієслова, що позначають діяльність людини (напр., <i>dürcharbeiten, durchsuchen</i>)	9	≈ 15
	б) дієслова руху (напр., <i>dürchjagen</i>)		
	в) дієслова зорового сприйняття (напр., <i>dürchsehen, durchschauen</i>)		
Всього:		59	100%

виду, коли видове значення ДВ вже вказує на повне виконання певної дії. Вважаємо, що зіставне дослідження засобів вираження акціональної

та аспектуальної семантики в українській та німецькій мовах є перспективним та потребує подальшого детального вивчення.

Список літератури:

1. Аверина А. В. Категориальные значения фазового поля и языковые средства его выражения: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. В. Аверина. – Москва, 2004. – 18 с.
2. Бульгина Э. Г. Обстоятельства как детерминаторы выражения аспектных фаз действия: начало, середина, конец (на материале немецкого языка): Дис. ... канд. филол. наук / Э. Г. Бульгина. – Северодвинск, 2006. – 155 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
4. Зализняк Анна А., Шмелев А. Д. Лекции по русской аспектологии / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – München: Otto Sagner Verlag, 1997. – 151 с.
5. Сорокін С. В. Категорії родів дії в українській мові та способи її відтворення турецькою мовою: зіставно-типологічне дослідження / С. В. Сорокін // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 79-91.
6. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 439 с.
7. Украинская грамматика / В. М. Русановский и др. – К.: Наук. Думка, 1986. – 360 с.
8. Eichinger L. M. Verbpartikeln / L. M. Eichinger // Aspekt und Aktionsart im heutigen Deutsch. – Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2004. – S. 135-150.
9. Kühnhold I., Wellmann H. Deutsche Wortbildung: Das Verb (Sprache der Gegenwart, Band 29) / I. Kühnhold, H. Wellmann. – Düsseldorf: Schwann, 1973. – 375 S.
10. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen: Ein Lehr- und Übungsbuch / M. Lohde. – Tübingen: Gunter Narr Verlag. – 350 S.

Смерчинская О.В.

Национальный университет «Львовская политехника»

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЗАВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ В УКРАИНСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье рассмотрены морфологические средства выражения семантики завершения действия в украинском и немецком языках. Исследование произведено на основании эмпирических данных, полученных благодаря анализу произведений художественной литературы, а также их переводов. Полученные данные свидетельствуют о том, что в немецком языке приставки используются для обозначения завершения действия или процесса практически в два раза чаще, чем в украинском языке.

Ключевые слова: акциональная семантика, завершение действия, предельность действия, фаза действия.

Smerechynska O.V.

Lviv Politechnic National University

MORPHOLOGICAL MEANS OF EXPRESSION OF END OF AN ACTION IN UKRAINIAN AND IN GERMAN LANGUAGES

Summary

The article deals with morphological means of expression of the end of an action in Ukrainian and German languages. Research is carried out on the basis of empirical data received after analysis of works of literature and their translations. Received data shows that prefixes in German are being used to express the end of an action almost twice so often as in Ukrainian.

Keywords: actional meaning, boundedness of an action, end of an action, phase of an action.